

УДК 323.2

Фоломєєв М.А.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

БЮРОКРАТИ, ПІДПРИЄМЦІ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛИ ЯК БАЗОВІ ПОЛІТИЧНІ АКТОРИ В КОНТЕКСТІ КЛАСИЧНОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТОЛОГІЧНОЇ ТРАДИЦІЇ

Пропонується визначення та ретроспективний огляд деяких підходів до розуміння базових політичних акторів, насамперед бюрократів, інтелектуалів і підприємців у класичній європейській політологічній традиції, на основі поглядів таких вчених, як К. Маркс, Ф. Енгельс, М. Вебер, Г. Моска.

Ключові слова: базові політичні актори, бюрократи, підприємці, інтелектуали.

Фоломеев М.А.

БЮРОКРАТЫ, ПРЕДПРИНИМАТЕЛИ И ИНТЕЛЛЕКТУАЛЫ КАК БАЗОВЫЕ ПОЛИТИЧЕСКИЕ АКТОРЫ В КОНТЕКСТЕ КЛАССИЧЕСКОЙ ЕВРОПЕЙСКОЙ ПОЛИТОЛОГИЧЕСКОЙ ТРАДИЦИИ

Предлагается определение и ретроспективный обзор некоторых подходов к пониманию базовых политических акторов, прежде всего бюрократов, интеллектуалов и предпринимателей в классической европейской политологической традиции, на основе взглядов таких ученых, как К. Маркс, Ф. Энгельс, М. Вебер, Г. Моска.

Ключевые слова: базовые политические акторы, бюрократы, предприниматели, интеллектуалы.

Folomeev M.

BUREAUCRATS, ENTREPRENEURS AND INTELLECTUALS AS BASIC POLITICAL ACTORS IN THE CONTEXT OF THE CLASSICAL EUROPEAN TRADITION OF POLITICAL SCIENCE

The work offers a definition and a retrospective analysis of some approaches to understanding the basic political actors, primarily bureaucrats, intellectuals, and entrepreneurs in the classical European tradition of political science on the basis of the views of such scholars as K. Marks, F. Engels, M. Weber, G. Mosca.

Key words: basic political actors, bureaucrats, entrepreneurs, intellectuals.

Вивчення політики вимагає від дослідників побудови теоретичних моделей, у яких обґрунтовується існування тих чи інших конфігурацій учасників політичних взаємин. В історії політичної думки та сучасній політичній науці сторонами політичних взаємин розглядалися різні суб'єкти. До них відносять індивідів, громадські групи та політичні інститути. Їхня сукупність складає суб'єктну базу політичного процесу. Серед них особливо виокремлюють бюрократів, інтелектуалів і підприємців.

Метою статті є визначення категорії „базовий політичний актор” та виокремлення таких важливих базових політичних акторів, як інтелектуали, підприємці та бюрократи в деяких підходах класичної європейської політологічної традиції, на основі поглядів відомих мислителів другої половини XIX – початку XX ст., що внесли вагомий внесок у становлення політологічної теорії – Карл Маркс, Фрідріх Енгельс, Макс Вебер, Гаєтано Моска.

У нашому дослідженні стосовно учасників політичних взаємин ми будемо використовувати концепт „політичний актор”, що характерно, насамперед, для сучасної англо-американської політичної науки [1,2,3], а, починаючи з 1990-х років, і

для пострадянської політології [4, 5]. Так, американський політолог Самюель Хантінгтон у своїх роботах оперує категорією „політичний актор” (political actor) [1, р. 196, 197, 212, 218], яка в російському перекладі передається як „учасник політичного життя (гри)” [6, с. 204-206, 220, 226]. При цьому С. Хантінгтон під політичними акторами має на увазі, насамперед, суспільні сили (social forces) – групи індивідів, теоретично співвіднесені на підставі таких ознак, як спорідненість, расова, релігійна, професійна, класова, освітня спільність, практично існуючих як основа самоідентифікації учасників [6, с.28].

С. Хантінгтон у своїх роботах підкреслює теоретичну відмінність між політичними акторами і політичними інститутами. Політичні актори – це, перш за все, суспільні сили. Політичні інститути – механізм вирішення політичних конфліктів між політичними акторами в сучасних суспільствах, тобто таких суспільствах, які мають високу неоднорідність і складну структуру, що породжує суперечності [6, с.29].

Американські політологи Кевін Томсон і Лестер Ембре вважають, що політичний актор – це той, хто розмірковує і приймає рішення, пов'язані з політичною сферою [2, р.19]. Італійський політолог Ернесто Скріпанті в своїй роботі „Основні інститути капіталізму” (2001) оцінює діючі сили суспільства в категоріях соціальних і політичних акторів. Він вважає, що політичні актори – це окремі особи або групи осіб, які присвячують себе завоюванню політичної влади. На його думку, сукупність політичних акторів, тобто тих акторів, які досягли успіху в завоюванні політичної влади, а, отже, мають право видавати і вводити закони та урядові заходи, легітимно обмежуючи дії всіх інших соціальних акторів, становить політичний клас [3, р. 121].

У пострадянській політології політичного актора визначають як особу або суспільну групу, що впливає на процес прийняття і здійснення рішень у певній політичній системі [4, с.81]. Також політичний актор розглядається як „суб'єкт політичного процесу, дії якого безпосередньо викликають або побічно спричиняють зміни в базових інститутах суспільства (незалежно від осмислення цього самими суб'єктами)”, а також як суб'єкти які „мають ресурси і здатні формулювати свої інтереси і будувати на їхній основі стратегії політичних дій” [5, с. 19-20]. Тобто, підкреслюється

суб'єктність і уособленість політичних акторів, існуючих в якості первинних діючих сил в політиці.

На нашу думку, кожен індивід чи група, що функціонує в рамках певних політичних умов, прямо або опосередковано впливає на політичне життя, тобто є потенційним політичним актором. Реальним політичним актором ці індивіди або групи стають тоді, коли усвідомлюють свої інтереси, виконують певні ролі в рамках політичної спільноти і виробляють механізми ефективного відстоювання своїх специфічних інтересів у політичній боротьбі. До прикладу, в умовах зростання промислового виробництва Нового часу робітники стають реальною політичною силою, коли, усвідомивши свою роль у матеріальному виробництві і сформулювавши свої соціально-економічні вимоги, вступають у боротьбу за свої права, стаючи виборцями, беручи участь в акціях протесту, організовуючи страйки і профспілкові рухи.

Очевидно, що різні політичні актори істотно розрізняються за своєю могутністю і впливом. Деякі з них є первинними, більш „суб'єктивними”, тобто такими, які нав'язують свою волю іншим учасникам політичних взаємин. Інші – вторинними, які лише реагують на нав'язану їм волю, ідеї, правила гри тощо. Первинні, яких ми далі пропонуємо називати базовими політичними акторами, в рамках поточного політичного процесу відрізняються, на нашу думку, тим, що мають власні специфічні функції, що дозволяють їм впливати на порядок денний у багатосторонніх політичних взаєминах, мають власне поле діяльності, де вони займають домінуючі позиції, свою практичну сферу, яка диктує особливі стратегії в політичних взаєминах з іншими політичними акторами. При цьому, в різні епохи існують різні критерії, які висувають у розряд базових політичних акторів ті чи інші суспільні сили. На нашу думку, базовими політичними акторами можна вважати бюрократів, підприємців та інтелектуалів.

Бюрократ (англ. bureaucrat) – термін французького походження, поширений у західному науковому дискурсі. Представник бюрократії – системи управління, що історично пов'язана зі здійсненням виконавчої влади урядом і державними чиновниками, але має відношення до системи управління в будь-якій організації [7, с.50; 8, с.65-66]. Використання цього терміну розпочинається з робіт французьких фізіократів XVIII ст., в XIX ст. він досліджується в

роботах А. де Токвіля, Г.В.Ф. Гегеля та ін. Але більш ґрунтовного аналізу, що стало базою для сучасного наукового дослідження, концепція бюрократії отримує в роботах видатних німецьких вчених середини ХІХ – початку ХХ століття К. Маркса, Ф. Енгельса, М. Вебера, Г. Моска.

Підприємець (англ. entrepreneur) – власник чи розпорядник капіталу, один із ключових гравців ринкової сфери, тобто конкурентного середовища обігу капіталів [7, с. 205; 9, с. 72]. Концепція підприємництва ґрунтується в тому числі й на поглядах К. Маркса та Ф. Енгельса, зокрема на ідеї підприємницького доходу, на поглядах М. Вебера, зокрема на ідеї підприємницької діяльності як практичної сфери, з принциповим значенням „комерційної фантазії” та нововведень, на ідеї Г. Моска, що відносив підприємців – власників капіталу – до складу правлячого класу.

Інтелектуал (англ. intellectuals) – освічені люди, що використовують свій інтелект у роботі [8, с.258-260]. Тобто займаються інтелектуальною діяльністю – виробництвом і відтворенням знань. У західній традиції використовується саме ця категорія, на відміну від польської та російської традиції, яка, починаючи з ХІХ ст. використовує термін „інтелігенція”. Разом із тим, важливе значення інтелектуальної діяльності відзначають і класики політологічної теорії, до яких ми будемо звертатися в цій статті.

Отже, проблема базових політичних акторів, до яких у буржуазному суспільстві ми відносимо підприємців, бюрократів та інтелектуалів, та їх взаємин із вторинними, залежними політичними акторами, має давню традицію в західній, зокрема європейській політичній науці, починаючи від К. Маркса, Ф. Енгельса, М. Вебера, Г. Моски та ін., тобто від видатних учених середини ХІХ – початку ХХ ст., які є фундаторами сучасної політологічної теорії.

Німецькі вчені **Карл Маркс** (1818–1883) і **Фрідріх Енгельс** (1820–1895) одними з перших пропонують розгляд різних епох в історії людства в контексті взаємин різного набору базових політичних акторів. У своїй відомій праці „Маніфест Комуністичної партії” (1848) вони підкреслюють, що „історія всіх суспільств, що існували до сьогодні, була історією боротьби класів”, де „вільний і раб, патрицій і плебей, поміщик і кріпак, майстер і підмайстер, коротше, гнобитель і пригноблений

перебували у вічному антагонізмі один до одного” [10, с. 423-424].

Автори „Маніфесту”, ґрунтуючись на класовому підході, описують генезу капіталізму і буржуазного суспільства, розглядаючи їх кризь призму становлення різних класів. Буржуазне суспільство, яке вийшло з надр загиблого феодального суспільства, відтворює нові класи і нові форми боротьби на місце старих. Буржуазія, що стала опорою монархів у боротьбі з духовенством і земельною аристократією, після ряду переворотів у способі виробництва і обміну, стає базовим політичним актором і завойовує політичне панування [10, с. 425-427]. При цьому буржуазне суспільство розколюється „на два великі ворожі табори, на два великі класи, що стоять один проти одного – буржуазію і пролетаріат” [10, с. 425].

Говорячи про базове протистояння буржуазії і пролетаріату, К. Маркс і Ф. Енгельс формулюють концептуальне розуміння місця і сутності підприємців, бюрократів і інтелектуалів в умовах капіталізму. Так, згідно з примітками Ф. Енгельса до англійського видання „Маніфесту” 1888 р., під буржуазією розуміється клас сучасних капіталістів, власників засобів суспільного виробництва, які використовують найману працю. А в „Капіталі” К. Маркс і Ф. Енгельс на підставі ідеї підприємницького доходу формулюють концепцію підприємця як активного, базового гравця в капіталістичному середовищі, який виконує функцію оперування і відтворення капіталу [11, с. 407-410].

Розглядаючи державну владу як „комітет, який керує загальними справами всього класу буржуазії”, К. Маркс і Ф. Енгельс розуміють державу як інструмент панування буржуазії, а бюрократію – як уособлення державного механізму, як інструмент у руках експлуататорів [10, с.425]. При цьому основоположники марксизму вказують, що бюрократія веде і свою політичну гру, здійснюючи підміну суспільного інтересу приватними інтересами влади і конкретних чиновників. На їхню думку, бюрократія, утворюючи особливу корпорацію, зводить суспільний інтерес до своєї особистої справи, виступаючи від держави. Тобто йдеться про феномен ототожнення держави з чиновництвом [12, с.269-280].

Характеризуючи пролетаріат як клас сучасних найманих робітників, які, будучи позбавленими своїх власних засобів виробництва, змушені, для того щоб жити,

продавати свою робочу силу, К. Маркс і Ф. Енгельс у „Маніфесті” співвідносять інтелектуалів з пролетаріатом. На їхню думку, „буржуазія позбавила священного ореолу всі роди діяльності, які до тих пір вважалися почесними і на які дивилися з побожним трепетом. Лікаря, юриста, священика, поета, людину науки вона перетворила на своїх платних найманих працівників” [10, с. 427].

Таким чином, підприємці та бюрократи, на думку Ф. Маркса і Ф. Енгельса, за визначенням входять у панівний клас, тоді як суспільні групи, які ми називаємо інтелектуалами, до яких раніше „ставилися з повагою і дивилися з побожним трепетом”, втрачають свої позиції, стаючи близькими пролетаріату. При цьому, варто відзначити, що К. Маркс і Ф. Енгельс таку ситуацію описують для середини ХІХ століття, епохи первісного нагромадження капіталу.

Німецький учений **Макс Вебер** (1864–1920) поділяв суспільство на класи відповідно до економічних відмінностей у ринковій позиції, що породжують відмінності в життєвих шансах. На його думку, критеріями для класифікації ринкових позицій є капітал, кваліфікація та освіта, а також соціальна репутація (статус). Якщо Маркс підкреслював, що клас є пов'язаним з відносинами власності, то Вебер вважав, що складати окремий клас можуть і ті, чия кваліфікація є рідкісною на ринку і хто внаслідок цього має високий рівень доходу. М. Вебер говорить про чотири класи – клас власників, клас інтелектуалів, адміністраторів і менеджерів, дрібнобуржуазний клас дрібних бізнесменів і робітничий клас [7, с.186-187]. Отже, він говорить про першість у суспільстві таких класів, як підприємці, інтелектуали і бюрократи.

Так, у своїй роботі „Протестантська етика і дух капіталізму” М. Вебер пояснює генезу капіталізму, вказуючи на становлення буржуазного суспільства в протестантському середовищі, де протестантизм стимулював виникнення специфічних для капіталізму форм поведінки в побуті та господарському житті. Він говорить про взаємозв'язок між етичним кодексом протестантських віросповідань і духом капіталістичної економіки, заснованої на ідеалі підприємця-раціоналіста [13]. В іншому своєму творі „Наука як покликання і професія” М. Вебер приділяє особливу увагу інтелектуальній діяльності, підкреслюючи особливе значення інтелектуалів в історичній перспективі, в прогресі людства, в процесі

його інтелектуалізації. Він говорить про інтелектуальну діяльність як про виробництво і відтворення знань (наука і освіта), про роль науки і освіти як рушійних сил прогресу. При цьому, розмірковуючи про наукову роботу і наукове натхнення, він виокремлює інтелектуальну сферу, де діють вчені, і практичну сферу, де діють підприємці: „натхнення аж ніяк не відіграє в науці ... більшої ролі, ніж у практичному житті, де діє сучасний підприємець”. І додає, що „комерсанту або крупному промисловцеві без „комерційної фантазії”, тобто без ... геніальної вигадки ... ніколи не створити організаційних нововведень” [14, с. 718].

Окрему увагу М. Вебер приділяє бюрократії. Він є автором класичної концепції раціональної бюрократії, тобто бюрократії, котра діє на підставі ієрархічної структур, раціонально обґрунтованих, системних правил, яка володіє високим рівнем освіченості і компетентності, здатна виступити в якості розпорядчої сили в умовах масового суспільства та масштабних проектів індустріальної епохи [15, с.702]. Бюрократія, на думку М. Вебера, є прогресивною технологією, що дозволяє значно раціоналізувати процес управління та підвищити ефективність будь-якої організації. Крім того, найбільш чистий тип легального панування здійснюється бюрократичним управлінським апаратом, який складається з чиновників.

Італійський політолог **Гаetano Моска** (1858–1941) вводить в обіг поняття „правлячого класу” і „керованого класу”, де „перший, завжди менш численний, виконує політичні функції, монополізує владу і насолоджується тими перевагами, які дає влада, в той час як другий, більш численний клас управляється і контролюється першим у формі, яка начасі більш-менш законна, більш-менш довільна і насильницька і забезпечує першому класу ... матеріальні засоби існування і все необхідне для життєдіяльності політичного організму” [16, с.186]. Фактично Г. Моска говорить про концепцію базових політичних акторів, що становлять правлячий клас, серед яких особливе місце займають підприємці, бюрократи і інтелектуали. На його думку, в різні епохи існують різні критерії входження громадських сил в правлячий клас. Він простежує еволюцію складу політичних акторів, які становлять правлячий клас і говорить про передумови реконфігурації такого складу.

Спочатку приналежність до правлячого класу визначалася на підставі військової доблесті: „у примітивних суспільствах, що перебувають ще на ранній стадії розвитку, військова доблесть – це якість, яка швидко забезпечує доступ до правлячого чи політичного класу” [16, с. 189]. Однак із розвитком цивілізації більшого значення набувають такі фактори, як володіння ресурсами і грамотне оперування ними (ми називаємо це підприємництвом), навички раціонально обґрунтованого управління (бюрократія), виробництво, відтворення та використання знань (інтелектуальна діяльність). Так, на думку Г. Моска, із зростанням населення, з появою таких величезних центрів споживання, як міста і, зокрема, столиці, „домінуючою рисою правлячого класу стало більшою мірою багатство, ніж військова доблесть” [16, с.190]. Основою цієї еволюції стає становлення соціальної організації, де публічна влада спирається не на військову силу, а на формальні правила – мораль, традиції, закони. На думку Г. Моски, „відбувається це шляхом поступових змін у соціальній структурі, і, в результаті, тип політичної організації, який можна назвати „феодальною державою”, трансформується в принципово інший тип, який можна назвати „бюрократичною державою” [16, с. 191].

На думку Г. Моски, „спеціальні знання і справді наукова культура, очищені від всякої духовно-релігійної аури, стають важливою політичною силою тільки на вищому щаблі цивілізації, і тоді доступ в правлячий клас отримують лише ті, хто володіє цими знаннями” [16, с.192]. Він наводить приклади з різних історичних епох і цивілізацій. Так, у Давньому Єгипті професія писаря давала владу, можливо, тому, що для володіння навичками письма ієрогліфами треба було довго і наполегливо працювати. У сучасній Європі та Америці клас, який застосовує досягнення науки у військовій справі, в управлінні, у публічній діяльності, займає, з соціальної та політичної точок зору, найбільш важливе положення. У західному світі так само, як і в Стародавньому Римі, в цілому в привілейованому становищі перебувають юристи.

Крім того, Г. Моска наводить причини реконфігурації складу правлячого класу, вказуючи, що „якщо в суспільстві існує нове джерело багатства, якщо зростає практична значимість знання, знаходиться в занепаді стара чи з'явилася нова релігія, якщо поширюється нова ідейна течія, тоді

одночасно і в правлячому класі відбуваються далекосяжні зміни” [16, с.195]. Тим самим він підкреслює залежність складу правлячого класу від економічних та ідеологічних чинників, котрі взаємовпливають на такі суспільні сили, як підприємці, бюрократи і інтелектуали.

Таким чином, на нашу думку, базовий політичний актор – це індивід або суспільна група, що здатна нав'язувати свою волю та правила гри іншим учасникам політичних взаємин. У рамках поточного політичного процесу він відрізняється тим, що має власні специфічні функції, що дозволяють впливати на порядок денний у багатосторонніх політичних взаєминах, а також власне важливе поле діяльності, де займає домінуючі позиції, свою практичну сферу, особливі стратегії в політичних взаєминах з іншими політичними акторами. До таких базових політичних акторів у капіталістичному суспільстві відносяться такі суспільні сили, як бюрократи, підприємці та інтелектуали. Цей підхід знаходить своє відбиття в поглядах таких видатних європейських учених середини ХІХ – початку ХХ ст., що входять до групи фундаторів сучасної політологічної теорії, як К. Маркс, Ф. Енгельс, М. Вебер, Г. Моска.

ЛІТЕРАТУРА

1. Huntington S. Political Order in Changing Societies / S. Huntington. – New Haven: Yale University Press, 1968. – 488 p.
2. Thompson K. Phenomenology of the politica I / K. Thompson, L. Embree. – Dordrecht: Springer, 2000. – 209 p.
3. Screpanti E. The fundamental institutions of capitalism / E. Screpanti. – New York: Routledge, 2001. – 310 p.
4. 26 основных понятий политического анализа // Полис. – 1993. – №3. – С. 77-92.
5. Гельман В. Россия регионов: трансформация политических режимов / В. Гельман, С. Рыженков, М. Бри. – М.: Издательство „Весь мир”, 2000. – 375 с.
6. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантингтон. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.
7. Аберкромби Н. Социологический словарь / Н. Аберкромби, С. Хилл, Б.С. Тернер; под ред. С.А.Ерофеева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЗАО „Издательство „Экономика”, 2004. – 620 с.
8. Джерси Д. Большой толковый социологический словарь. Том 1 / Д. Джерси, Дж. Джерси. – М.: Вече, АСТ, 1999. – 543 с.
9. Джерси Д. Большой толковый социологический словарь. Том 2 / Д. Джерси, Дж. Джерси. – М.: Вече, АСТ, 1999. – 535 с.

10. Маркс К. Манифест Коммунистической партии / К. Маркс, Ф. Энгельс // К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения. – 2-е изд. – Т. 4. – М.: Госполитиздат, 1955. – С. 419–459.
11. Маркс К. Капитал / К. Маркс, Ф. Энгельс // К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения. – 2-е изд. – Т. 25. – М.: Госполитиздат, 1961 – 546 с.
12. Маркс К. К критике гегелевской философии права / К. Маркс, Ф. Энгельс // К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения. – 2-е изд. – Т. 1. – М.: Госполитиздат, 1954. – С. 219–368
13. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер // Избранные произведения. – М.: Наука, 1990. – С. 61–344.
14. Вебер М. Наука как призвание и профессия / М. Вебер // Избранные произведения. – М.: Наука, 1990. – С. 707–736
15. Вебер М. Политика как призвание и профессия / М. Вебер // Избранные произведения. – М.: Наука, 1990. – С. 644–706
16. Моска Г. Правящий класс / Г. Моска // Социологические исследования. – 1994. – № 10. – С. 186–196.

УДК 321.02.94(477)

Бабічев Є.Р.

Харківський національний технічний Університет
сільського господарства, ім. Петра Василенка

ПОЛІТИЧНІ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ: СТАН ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗДІЙСНЕННЯ

Аналізуються основні проблеми політичної реформи в Україні, необхідності її продовження та поглиблення. Доводиться що, проведення конституційної реформи є одним із основних шляхів здійснення політичних трансформацій. Проаналізовано специфіку конституційної реформи. Розглянуто необхідність змін у Конституції України як основну проблему вітчизняного суспільства.

Ключові слова: політична реформа, Конституція, політична трансформація, громадянське суспільство.

Бабичев Е.Р.

ПОЛИТИЧЕСКИЕ РЕФОРМЫ В УКРАИНЕ: СОСТОЯНИЕ ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ.

Анализируются основные проблемы политической реформы в Украине, необходимости ее продолжения и углубления. Доказывается, что проведение конституционной реформы является одним из основных путей осуществления политических трансформаций. Проанализирована специфика конституционной реформы. Рассмотрена необходимость изменений в Конституции Украины, как основная проблема нашего общества.

Ключевые слова: политическая реформа, Конституция, политическая трансформация, гражданское общество.